

Prof. Ive Mažuran

Virovitica pod Turcima

Poslije dugogodišnjih borbi i pograničnih pustošenja zauzeše Turci 2. VIII. 1552. godine Viroviticu. Tri dana prije njenog pada opsjedne je Ulama paša bijući je žestoko.¹ Posada grada bila je malobrojna i imala je svega nekih pedesetak haramija. Turci zauzmu najprije franjevački samostan, koji se nalazio ispred samog grada, odakle su tukli topovima na i onako trošne gradske zidine. Njen branitelj kaštelan Juraj Brođanin nije mogao dočekati zatraženu pomoć, nego se već 2. VIII. preda zajedno sa šaćicom branitelja.²

Osvajanjem Virovitice dobili su Turci važno uporište na granici. Put za daljnje prodiranje prema Đurđevcu i Koprivnici bio je otvoren. Vijest o njenom padu nemilo je odjeknula u Hrvatskoj.

Odmah poslije osvajanja ostao je Ulama paša još neko vrijeme u Virovitici. Najprije dade očistiti jarak oko gradskih zidina, a zatim dio vojske ostavi kao gradsku posadu. Nekoliko dana poslije obavljena posla krene na daljnje osvajanje. U međuvremenu zauzme Čazmu i pod konac mjeseca augusta vrati se u Požegu. Dio pješadije s tri topa ostavi kod Virovitice.³ Negdje u to vrijeme dođe na granicu carski blagajnik, da isplati vojsku na granici, kao i janjičare koji su služili u Virovitici.⁴

Važnost Virovitice kao pogranične utvrde Turci su znali dobro ocijeniti. Stari franjevački samostan dobrim dijelom poruše upotrebivši građevni materijal za učvršćivanje gradskih zidina, a zatim smjeste u grad veću vojnu posadu.

Snažne vojne posade koje su Turci smjestili u pograničnim utvrđavama, a naročito u Virovitici kao najvažnijoj graničnoj utvrdi, bile su stalna opasnost za pogranična mjesta u Hrvatskoj. Zato piše 5. III. 1554. godine Ivan Ungnad kralju Ferdinandu I., da odustane od naloga, kojim se smanjuje broj vojnika na granici, ističući da su Turci mjesta na granici utvrdili brojnomo vojskom, a naročito Viroviticu gdje ima oko 700 ljudi.⁵

Odmah poslije osvajanja Turci su sistematski utvrđivali svoju granicu, podizali utvrde i snabdjevali ih vojnim posada. Godine 1565. 1. jula javlja Vid Halek zemaljskom kapetanu Ivanu Scherfenbergu, da Turci podižu utvrd u Sopju na Dravi, koja je tri milje od Virovitice, a nalazi

se između Brezovice i Slatine.⁶ Ove pripreme i izgradnja novih utvrda sigurno su bile vezane za veliki vojni pohod, koji je sultan Sulejman II. pripremao za slijedeću godinu. Što je bilo u to vrijeme s Viroviticom, nemamo nikakvih podataka. Sigurno je da nisu ni Turci u Virovitici sjedili skrštenih ruku.

Na granicama su vodili Turci stalno mali rat, bez obzira da li se je turska carevina nalazila u ratnom stanju s Austrijom ili ne. U tim akcijama i četovanjima bili su angažirani i Turci iz Virovitice. Ta četovanja nisu imala čisto osvajački, nego više ekonomsko razarački karakter. Provale i pustošenja materijalnih dobara, kao i odvađanje ljudskih masa, ili bolje rečeno radne snage, bile su obostrane. Tako godine 1572. provali Juraj Zrinski sa četama Ivana Globiczera u Podravinu sve do Brezovice i oplijeni je.⁷ Da li su tom prilikom virovitički Turci izvršili kakvu protuakciju nije nam poznato.

I u to vrijeme posada Virovitice bila je brojna. Godine 1577. ona je iznosila 300 konjanika, a isto toliki broj pješaka.⁸

Za dugog turskog rata od 1593.—1606. godine provale i četovanja na granici bila su još brojnija. Godine 1597. trećega septembra izvijesti kapetan Laibacher generala Herbersteina, da su Vlasi na turskoj krajini saznali i preko uhoda se uvjerili, da će general provaliti u Slavoniju, i da mu radi toga poručuju Vlasi iz Cjepidlaka, ako li on zauzme Viroviticu, da će oni zauzeti Stupčanicu i Dobru Kuću, a Turke će povezati i predati generalu. Za tu provalu saznali su i Turci, pa je naređeno orahovačkom begu, da se zatvori u virovitičku tvrđu, ali on ne će do poslušati zapovijed. Laibacher smatra, ako bi kojim slučajem bila zauzeta Virovitica, da će Turci biti prisiljeni da napuste sav kraj oko Vučina, Brezovice, Slatine, Sopja i Mikleuša.⁹ Nekoliko dana kasnije zaista provali Herberstein u Slavoniju i utabori se pokraj Virovitice, odakle je desetog septembra 1597. godine poslao izvještaj štajerskim staležima, da je dan prije poslao dvije čete, da oslobode onaj narod, koji to želi, ispod turske vlasti. Jednu četvu od 1000 momaka poslao je prema Slatini Sigismund Friedrich Trautmansdorf i kapetan Laibacher. Pred večer istoga dana vrati se ta četa vodeći sa sobom oko 1700 ljudi i više tisuća stoke. Žene i djecu pošalju u Krajinu, a muškarce sposobne za oružje zadrže. Vojska Herbersteina zajedno sa novim pridošlicama nije bila naročito brojna, pa on sumnja, da će moći zauzeti Viroviticu.¹⁰ Kako je završio taj vojni pohod, nije nam poznato. Izgleda da je kraj oko Virovitice tom prilikom bio prilično opustošen. Nekoliko godina kasnije, na nagovor vojvode Pijaštinovića, provali 1600. godine koprivnički kapetan Alban Grasswein ponovo sve do Slatine. Bilo je to početkom mjeseca februara. Napad na Slatinu izvrši po noći, dok je sve spavalo. Spali joj trg i opljačka je. Murat-agu uhvati živa i odvede oko 1500 komada stoke. Sela oko Slatine, Vukčicu, Miho-ljac, Miljevo, Bistricu i Medince oplijeni, a sav kraj oko Virovitice opustoši.¹¹ Iste godine u mjesecu maju imali su Turci u okolini Virovitice ponovo pune ruke posla. Kapetan Schrattenbach pošalje svoje ljude i vojvode u Vučin, da porobe i oplijene obližnja sela. Turci iz Brezovice, Slatine, Mikleuša i Orahovice navale na tu četvu, ali u dva navrata budu razbijeni.¹² Međutim kako je u to vrijeme bio u Slavoniji buknuo ustanak hajduka i nezadovoljne raje, dovedu Turci tatarske čete, koje su svirepo

obračunavale sa ustanicima. Zimovalište Tatara bilo je oko Pečuha, Si-geta i Kaniže. Godine 1603. zajedno sa Turcima opustaše Međumurje, a zatim pređu Dravu. Prešavši Dravu sjedine se s Turcima iz Slavonije i između Virovitice i Brezovice susretnu koprivničkog generala Jakova Grassweina. Ne znajući za provalu Tatara Grasswein je namjeravao sa 400 vojnika koprivničke posade provaliti na turski teritorij. Tatari odmah izvrši napad i unište mu čitavu četu, a njega zarobe.¹³

I poslije sklapanja Žitvatoročkog mira 1606. godine četovanja na granici, kao i odvađanje ljudi nije prestajalo. Godine 1622. tridesetog novembra pošalje podzapovjednik križevački Adam Ferberg izvještaj velikom kapetanu Hansu Wechseleru o provalama i četovanjima Turaka na križevačkoj krajini. U tom izvještaju stoji, da je 6. januara 1621. godine virovitički harambaša Dejan odveo iz Rovišća šest osoba, a 9. VII. iste godine ponovo dvije osobe. Sljedeće godine 9. aprila odvede virovitički harambaša Gruica Bobić iz Rovišća dvije osobe, a jednu ubije.¹⁴

Iste godine kao Adam Ferberg dostavio je i koprivnički kapetan generalu Trautmansdorfu popis provala i šteta, koje su učinili Turci između 1621. i 1622. godine na koprivničkoj krajini. I u ovome izvještaju brojni su slučajevi odvađanja ljudi, koje su izvršili Turci iz Virovitice. Tako u mjesecu junu 1621. godine odvede jedna turska četa, koju su vodili harambaše Dejan i Lazo, kćerku vlaškog popa Vujina iz Malog Poganovca i tri vlaške žene, koje zatim prodaju u Pečuju. Da bi dobio natrag kćerku morao je isti popo platiti otkupninu. Sedmoga jula iste godine uhvate Turci pod vodstvom vojvode Mitra tri momka koji su stražarili kod Rakovšića i odvedu ih u Viroviticu. Jednoga uzme sam vojvoda Mitar, drugoga Istvan Grella, a trećega Ivan Begić. Sva tri momka bili su iz Koprivnice. Nekoliko dana kasnije uhvatili su Turci nekog »rottmeistera« Petrića koji je stražario u šumi i ubiju ga. Šesnaestog septembra uhvate Turci pokraj Virja Jančija iz Virova zajedno s volhovečkim slugom Ivanom i odvedu ih u Viroviticu. Virovitički dizdar Hasan-aga pusti Jančija na slobodu uz otkupninu. U istome mjesecu ubiju Turci pod vodstvom vojvode Šifka jednog haramiju kod Glogova Zdenca, a njegovog slugu odvedu u Viroviticu, odakle on pobjegne. Nekoliko dana kasnije dvije čete Turaka iz Virovitice i Brezovice odvedu petero djece iz Ludbrega i Slanja, koje zatim podijele među virovitičke i brezovačke age. Slijedeći mjesec uhvate Turci tri djevojke iz okolice Virja i odvedu ih u Viroviticu.¹⁵

Podacima ove vrsti o virovitičkim Turcima obiluje i 1622. godina. U mjesecu junu odvedu troje djece kneza Serdije i prodaju ih u Vučinu. Petnaestog jula postave zasjedu pokraj puta kod Topolja iznad Koprivnice nadajući se da će netko naići, ali međutim naiđe grupa cigana koji su putovali u Koprivnicu. Turci ih napadnu i odvedu pet cigana u Viroviticu, od kojih jedan kasnije pobjegne. U mjesecu augustu odvedu dvoje djece iz Toplice, koje zatim proda virovitički harambaša. O toj trgovini, ili bolje rečeno o takvoj vrsti trgovine bio je dobro upućen virovitički Mehmed-aga. Nekoliko dana kasnije ubiju Turci jednu Vlahinju koja se je vraćala iz mlina. 27. augusta napali su Turci iz sela Borove (Worowa),

koje leži nedaleko Virovitice, Mirošu, ženu kneza Serdije i ubije je. Mjeseca septembra odvedu iz sela Mučna pokraj Koprivnice dva dječaka, a nekoliko dana kasnije još sedam osoba iz Koprivnice, koje podijele među virovitičke age.¹⁶

Pogranični ratovi i četovanja na granici nastavili su se i dalje sve do izгона Turaka iz Slavonije. Podaci koji govori o tim četovanjima i provalama ne odnose se istina direktno na Viroviticu, ali je sigurno, da u tim akcijama učešće Virovitice, kao važne pogranične utvrde, nije bilo isključeno.

Odmah po zauzimanju pripojena je Virovitica požeškom sandžaku, koji se do 1580. godine nalazio u budimskom, od 1580.—1600. u bosanskom, a od 1600. u kanjiškom ejaletu. U mletačko-dalmatinskom popisu bosanskog pašaluka iz godine 1620. zabilježeno je, da je Virovitica čvrsti grad, okružen zidovima, s jednom utvrdom na kojoj je u priličnom broju artiljerija. Grad i utvrda mogu imati oko 300 kuća i oko 400 ljudi sposobnih za oružje. U njoj stanuju uvijek brojne age.¹⁷ Slijedeći popis bosanskog pašaluka datira iz 1626. godine. Njega je pribilježio carski poslanik Atanasije Georgiceo. Taj popis, što se tiče sadržaja, potpuno se poklapa s prethodnim i izgleda, da mu je ovaj poslužio kao predložak. I u tom popisu stoji, da je Virovitica čvrsti grad okružen zidovima, da ima jednu utvrdu, artiljeriju, oko 300 kuća, 400 ljudi sposobnih za oružje, te da u njoj stalno stanuju turske age.¹⁸ U oba popisa zabilježeno je također, da uz ostale Turke sjedi u Virovitici i kapetan.¹⁹ Ti popisi su ujedno i jedini do sada poznati dokumenti koji spominju direktno virovitičkog kapetana, a kroz to i virovitičku kapetaniju. Interesantna je i činjenica, da je i Evlija Čelebija prolazeći Slavonijom 1663. i 1664. godine zabilježio, da se u virovitičkom gradu nalazi kapetan.²⁰ Međutim, da li se je Evlija prevario, te je mjesto kapetan trebao napisati dizdar, za sada u to ne ćemo ulaziti. Kada je ta kapetanija osnovana u historijskim izvorima za sada nemamo nikakvih podataka. Njeno opstojanje bilo je posve logično, ako se uzme u obzir, da je Virovitica bila jedina veća utvrda turske Krajine prema Đurđevcu i Koprivnici. Ona je bila usko vezana uz postojanje đurđevačke kapetanije i bila joj je protuteža. Kako je ona bila organizirana ne znamo, ali držimo da se nije razlikovala od ostalih kapetanija, koje su Turci osnovali na Krajini. Što se tiče njenog teritorija, sigurno je, da nije prelazila granice požeškog sandžaka.

Analogno formiranju vojne krajine u Hrvatskoj, formirali su Turci i svoju Krajinu. Ta se Krajina nije gotovo ništa razlikovala od Krajine u Hrvatskoj. Formiranje vojne krajine u Hrvatskoj bilo je završeno već u drugoj polovici XVI. stoljeća. Koliko nam je do sada poznato, Turci nisu ni malo zaostajali iza Austrije u organizaciji obrane svojih granica, iako je Turcima sistem Krajine i kapetanija do XVI. stoljeća bio nepoznat. Prema tome izgleda, da je i turska Krajina bila konsolidirana već u drugoj polovici XVI. stoljeća. Ta konsolidacija bila je rezultat nužnosti, a i daljnja baza prodiranja Turaka u Hrvatsku. Virovitička kapetanija uklapa se u taj obrambeni sistem, te je vrlo vjerojatno, da je ona nastala već u vrijeme formiranja turske Krajine, što je bilo svakako prije XVII. stoljeća. Njenom osnutku prije XVII. stoljeća ništa se ne suprotstavlja,

jer je Virovitica, kao i virovitička kapetanija dobila već u XVII. stoljeću punu svoju funkcionalnost u obrambenom sistemu turske granice. Ovo mišljenje, iako na indirektan način, donekle potkrepljuje vijest koju je pribilježio historičar Isthaunffy. Godine 1591. provalio je u Hrvatsku bosanski beglerbeg Hasan paša robeći i pustošeći kraj između Križevaca i Ivanića. Mjesto Gušćerovac spali, a zatim napadne Božjakovinu, zarobi njenog zapovjednika Lovru Radinovića i dade grad zapaliti. Osim toga zauzme još i Rakovac, Vrbovac i sv. Jelenu vodeći iz ovih mjesta, kao i iz okolnih sela veliki plijen. Vremenske nepogode i silne kiše prisile Hasana na povratak. Na čelu vojske s glavnim snagama išao je sam Hasan, a na začelju ostavi oveću četvu pješaka i konjanika da mu štite povratak. Ovoj četvi na začelju zapovijedali su Ali i Osman-beg iz Sirača, a konjanicima neki Mustafa-beg. Međutim kod Gradca napadnu ovu četvu koprivnički, ivanički i ostali krajiški zapovjednici. Osman-beg zatraži odmah pomoć od Hasan-paše, ali mu on poruči da ga smeta blato i voda i ne može da mu priskoči u pomoć, nego da se Osman povuče glavnini vojske. Čim su Turci vidjeli da im ne dolazi pomoć dadu se u bijeg. U tom okršaju pogine Osman-beg, a zarobljena budu 72 Turčina. Među zarobljenicima bio je i već prije spomenuti Mustafa-beg, kojeg Isthaunffy naziva .. »equestris turmae verucianae ductor«.²¹ Ovaj virovitički zapovjednik morao je biti svakako jedan od znamenitijih ljudi toga vremena, jer sumnjamo da bi u protivnom slučaju Isthaunffy pribilježio njegovo ime. Pretpostavimo li da je on bio virovitički dizdar vidimo da ta pretpostavka pada sama po sebi, jer je kompetencija dizdara vezana uz sam grad. Prema tome njegovo ime moralo je biti vezano za neku drugu funkciju u samoj Virovitici, a ta bi funkcija mogla najvjerojatnije biti funkcija kapetana virovitičke kapetanije. I ako nemamo podataka držamo da je ta kapetanija funkcionirala sve do izгона Turaka iz Slavonije. Spomenuli smo da je Evlija Čelebija oko 1663. godine zabilježio da u Virovitici sjedi kapetan. Prevodilac Evlijinog Putopisa smatra da je Evlija učinio greške, i da je mjesto kapetana trebao pisati dizdar.²² Istina, Evliji institucija kapetana i dizdara nije jasna, ali zato smatramo da nije potrebno u svakom slučaju proglasiti da je Evlija pogriješio. U slučaju Virovitice izgleda da je Evlija jednostavno zapisao ono što je čuo. Funkcija dizdara u Virovitici nije uopće dolazila u pitanje, što je gotovo razumljivo, jer svaki grad ima i svog dizdara, pa je vjerovatno Evlija smatrao da je važnije zabilježiti kapetana, nego dizdara, iako mu ti pojmovi nisu bili jasni. Uzmemo li u obzir da Evlijin prevodilac ima potpuno pravo, onda ne nalazimo opravdanja zašto bi Turci ukinuli spomenutu kapetaniju. Položaj Turske u to vrijeme nije bio težak samo na granicama, nego i na općem međunarodnom planu. Virovitička kapetanija prema tome nije mogla izgubiti svoju funkcionalnost, već naprotiv, njen opstanak bio je neophodno potreban. Interesatna je i činjenica, da su stanovnici Virovitice poslije istjerivanja Turaka odbijali da plaćaju kontribuciju, jer su isticali svoje vojničke slobode i privilegije.²³ U izvještaju grofa Caraffe, međutim, nije navedeno koje su to slobode, ali je sigurno to, da su ih uživali pod turskom vlasti. Na turskoj Krajini u Slavoniji bilo je također utvrda koje su imale svoje dizdare, ali nije nigdje zabilježeno, da bi

stanovnici tih mjesta isticali svoje vojničke slobode i privilegije. Prema tome zaključujemo, da su spomenute slobode koje su isticali virovitički stanovnici bile vezane za virovitičku kapetaniju i Viroviticu, kao nje-no sjedište.

U prije spomenutom izvještaju, kojega je poslao koprivnički kapetan o štetama i provalama Turaka između 1621. i 1622. godine spominje se virovitički dizdar Hasan-aga, a uz dizdara i neki Mehmed-aga.²⁴ U istome izvještaju zabilježeno je, da je o svim četovanjima upućen Mehmed-aga, koji u Virovitici zapovijeda.²⁵ Prema tome izvještaju, dakle, ima Virovitica dva zapovjednika — dizdara Hasan-agu i Mehmed-agu. Funkcija Hasan-age u Virovitici određena je njegovom titulom. On je dizdar ili bolje rečeno kaštelan virovitičkog grada. Što se tiče funkcije Mehmed-age nije ništa pobliže označeno. Do sada nam nije poznato, da bi i jedan grad u Slavoniji, osim sjedišta sandžaka, imao više gradskih zapovjednika. Vrhovno zapovjedništvo spomenutog Mehmed-age moralo je biti vezano uz neku funkciju koju je on obnašao u Virovitici. Ta funkcija izgleda ne će biti ništa drugo, nego funkcija kapetana. Već prije smo spomenuli da je on upućen o svim četovanjima i da s njima rukovodi. Ni jedna provala Turaka na granici nije učinjena bez njegovog znanja. Harambaše i vojvode nisu smjele na svoju ruku četovati, nego jedino sa znanjem kapetana ili svojih neposrednih starješina, koje su bile odgovorne kapetanu. Iz ovih podataka vidi se jasno da je kompetencija spomenutog Mehmed-age prelazila okvire kompetencije virovitičkog dizdara Hasan-age. Iza požeškog sandžaka vrhovni zapovjednik na Krajini bio je virovitički kapetan.

Prolazeći kroz Slavoniju oko 1663. godine opisao je Evlija Čelebija i Viroviticu. Njegov opis iako nije opširan nadopunjuje prethodno izvještaje. On kaže, da je grad tijesan, a nalazi se u jednoj šumi, među drvećem čija se visoka stabla dižu nebu pod oblake. Kako vidimo Evlija je sklon pretjerivanju. Njegova bujna mašta Orijentalca odvodi ga često od granica realnosti. Za grad kaže, da je četverougao oblika, a obzidan je šarampovima. U unutrašnjosti grada nalazi se kapetan i gradska posada sa oko stotinu kuća, koje su pokrivene daskama. Tu se nalazi skladište municije i šahi-topovi. Osim toga ima Virovitica i jednu malu džamiju.²⁶

Evlijin opis, kao i već ranije citirani opis Virovitice su ujedno i jedini do sada poznati opisi Virovitice iz vremena turske okupacije. Što je bilo s Viroviticom poslije Evlije nemamo nikakvih vijesti. Izgleda da se njen izgled nije decenijama uopće mijenjao. U starijim izvještajima, međutim nije približeno da je bila u Virovitici džamija, koju spominje Evlija. Prema tome možemo zaključiti da je ona podignuta iza 1626., a prije 1663. godine. Evlijin opis odnosi se izgleda samo na virovitički kaštel, dok su prethodni izvještaji sumarni.

Za sve vrijeme turske okupacije o virovitičkim stanovnicima ne znamo gotovo ništa. Kao krajiška utvrda imala je Virovitica uvijek brojnu

posadu. Kakav je bio sastav te vojske s obzirom na nacionalnu i vjersku pripadnost ne znamo ništa sigurno. Držimo da je kršćanskog življa bilo vrlo malo s obzirom na važnost Virovitice kao pogranične utvrde. Da li je bilo kakvih vjerskih organizacija, osim islamske, ne znamo također ništa. U vizitaciji Petra Nikolića 1660. godine zabilježeno je jedino, da je nekada u Virovitici bio samostan franjevac, koji je sada porušen.²⁷

Virovitica 1684. godine po Valvasoru

Fotografirao: Stjepan Kes

Da je u to vrijeme postojala bilo kakva katolička vjerska organizacija, smatramo da bi to sigurno vizitator pribilježio. Osim Turaka bila je u Virovitici i doseljenih Vlaha, koji su služili kao krajiška posada. Kao građani virovitički uživali su vojničke slobode i privilegije, što smo već prije nagasili, ističući to i poslije oslobođenja od Turaka. Radi svoje službe bili su oslobođeni svih dažbina i poreza. Kranjski historiograf Valvasor kaže, da se je prilikom oslobođenja Virovitice od Turaka iselilo 500 ljudi posade i 2300 ostalog pučanstva, što žena, djece i odličnika.²⁸ Taj broj, iako pretjeran, ipak ukazuje na brojnost stanovništva Virovitice pod konac turske okupacije.

Okolica virovitička bila je za sve vrijeme turske okupacije prilično napućena, iako je često stradala od pograničnih četovanja. U izvještaju generala Caraffe iz godine 1697. zabilježeno je, da je virovitički kotar

najbolje naseljen u Slavoniji.²⁹ U sumarnom popisu Slavonije 1688. godine stoji, da je u to vrijeme u virovitičkoj okolici napušteno dvanaest sela, koja su bila naseljena kršćanskim življem.³⁰ I ako su ti izvještaji i popisi sastavljeni poslije izгона Turaka, oni nam ukazuju na to, da je taj kraj zaista i za Turaka bio dobro napučen. Osim starosjedilačkog življa bilo je u okolici Virovitice i naseljenih Vlaha. Ti su Vlasi bili članovi turske vojne organizacije, a radi svoje službe bili su oslobođeni svih daća. O katoličkoj organizaciji, kao i župama oko Virovitice nemamo također gotovo nikakvih vijesti. Međutim u izvještaju kojega su poslali komorski činovnici Martin Zemljak i Toma Maretić 1702. godine o položaju župa u Slavoniji, spominje se niz katoličkih župa oko Virovitice. Tako su zabilježene župe Toplica, Prugovina, Lipova, Bušetina, sv. Nikola na Dravi, Obrež, Brezovica, Bakići i Slatina.³¹ Spomenute župe, razumljivo, nisu postojale za vrijeme turske okupacije, ali njihov broj ukazuje na brojnost katoličkog življa. U tom izvještaju ubilježena je i Virovitica kao župa, koja je obnovljena poslije izгона Turaka 1684. godine.³²

Što se tiče poreza koje su plaćali stanovnici virovitičke okolice također nema nikakvih vijesti. Popis popisne komisije koja je popisala Viroviticu i njenu okolicu nažalost do sada još nije pronađen.

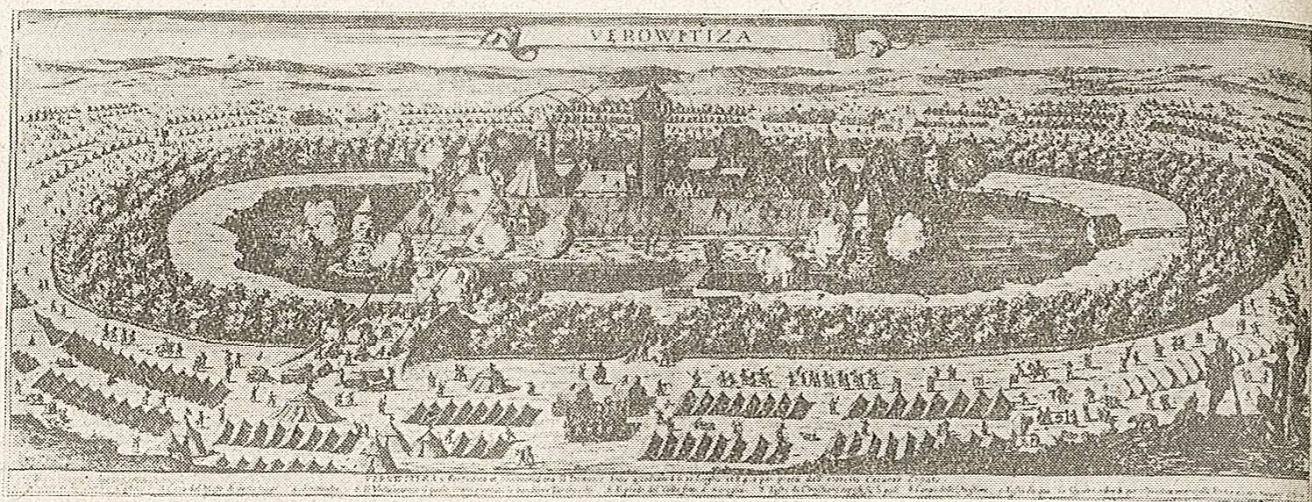
Poslije neuspjelog pohoda velikog vezira Kara Mustafe na Beč 1683. godine započeo je veliki rat za oslobođenje od Turaka. Među prvim mjestima koja su oslobođena u Slavoniji bila je Virovitica. Nju zauzme carski general Leslie 25. jula 1684. godine.³³ Grad je u to vrijeme bio prilično dobro utvrđen, opkoljen dubokim jarkom koji je bio napunjen vodom. Preko jarka bio je most sa tri tornja preko kojega se je išlo u grad. Zajedno sa generalom Leslieem napad su izvršili grof Trautmannsdorff vice general slavonske granice, grof Herberstein i grof Adam Zrinski sa svojih tri stotine Legračana. Vojsku Trautmannsdorfa i Herbersteina sačinjavali su pješaci i konjanici i to graničari sa slavonske granice. Svaka regimenta imala je po četiri poljska topa. Napad je izvršen artiljerijskom vatrom od dvije baterije. Nakon nekoliko dana topovske vatre nije bilo gotovo nikakvih rezultata, jer su bastioni virovitičkog grada bili čvrsti, ispunjeni zemljom i kamenom. Turci su se uporno branili i junački odbijali napade. Bombe i granate, koje su padale u grad pokrivali su mokrim ćebetima onemogućavajući na taj način njihovo djelovanje. Poslije početnog neuspjeha opkoli Leslie grad sa dvije regimente tako, da ni jedan Turčin nije mogao iz grada izaći. Osim toga hrvatske čete i slavonski graničari zaposjednu sve prilaze gradu. Preko jarka dade Leslie sagraditi most, koji je bio dovoljno širok da su se mogla dvojica kola razmijeniti. Da uklone tu opasnost posjeku Turci jedno veliko drvo i odvuku ga uzvodno i puste prema mostu. Uslijed svoje veličine nošeno vodom drvo poruši jedan dio mosta. Da bi spriječili daljnje rušenje mosta postavi Leslie četiri stražara, odredi po dva majstora za gradnju mostova i dvadeset i četiri tesara da ga poprave. S jedne i s druge strane mosta ušanči se po jedan potporučnik sa 50 strijelaca i četiri ordonansa. Sve ove pripreme, kao i višednevno opsijedanje grada toliko je zaplašilo Turke da su se oni predali. Zapovjednik Virovitice u to vrijeme bio je neki Ali-

beg Mufti. Zajedno s njim zapovijedalo je još šest aga. Predaja grada izvršena je pod uvjetom da se nikome ništa ne dogodi i da se Turci mogu slobodno iseliti preko Save. Ujedne je bilo utanačeno da se seoba izvrši uz pratnju vojske kao osiguranje. Tom prilikom uz posadu od 500 ljudi iseli se još 2300 što ljudi, žena i djeca, kao i odličnijih Turaka koji su živjeli u Virovitici. Tu poveću kolonu, koja se je kretala prema Savi, pratilo je šest stotina Hrvata, dvije kompanije Posavaca i više najburških vojnika pod komandom pukovnika Zweyersa. Nedaleko Virovitice (pokraj sela Borove) iznenada napadnu na kolonu, dok je prolazila kroz šumu, hrvatske banske čete plijeneći i tukući Turke. Tom napadu se Turci suprotstave uzvraćajući vatru, tako da je s jedne i druge strane poginulo oko desetak ljudi.

U oslobođenoj Virovitici našao je Leslie osam željeznih i više drvenih topova koji su bili okovani. Među ovim posljednjim bilo je i četiri topa s imenom kralja Rudolfa i njegovim heraldičkim znakovima. Od ostalog materijala nađeno je više helebarda, bačava baruta, zatim više centi bijeloga dvopeka i nekoliko hiljada centi kamene soli i ostalih potrebstina. Iz tih zaliha se vidi, da su se Turci mogli još dosta dugo braniti, pogotovo što nisu trpili oskudice u vodi. Gubitci Leslie-ovi bili su vrlo mali. Imao je četrdeset ranjenih i trideset i sedam mrtvih. Osvojena Virovitica stavljena je pod komandu grofa Friedricha Goll-a i pripojena je đurđevačkoj kapetaniji.³⁴ Tokom rata smatrana je i dalje krajiškom utvrdom i primala je provijant iz Sigeta.³⁵ I poslije njenog oslobođenja prijetila joj je ratna opasnost. Iza nekoliko godina ratovanja ratna sreća okrenula se u korist Turaka. Već 1688. godine odluči general Caprara da popali i poruši sve utvrde u Slavoniji osim Virovitice, Osijeka i Velike (Kraljeve) da bi na taj način zapriječio Turcima povratak u Slavoniju.³⁶ Dvadeset i trećega maja piše on generalu Ivanu Draškoviću, da je dao razoriti gradove Cernik i Bijelu Stijenu, i poziva ga da okupi svoje čete kod Daruvara, kako bi mogli dalje zajedno prodirati prema Osijeku, a što se tiče živeža da što god ima pošalje u Viroviticu.³⁷ Godine 1690. nagrnu ponovo Turci u Slavoniju. U to vrijeme nalazio se je u Virovitici pukovnik Janko Makar. Međutim Turci pod zapovjedništvom Murtezan paše napadnu Veliku. Čim je Makar saznao za taj napad, sakupi nešto vojske i krene po noći iz Virovitice prema Velikoj.³⁸ Turci budu suzbijeni. U jesen iste godine opasnost od Turaka još se više poveća. Šestoga novembra 1690. godine javlja Luka Imbrišimović pukovniku Makaru, da su Turci popalili Požegu i da se sav svijet razbježao, a što se tiče Virovitice boji se, da je Turci ne bi zauzeli, jer je slabo utvrđena.³⁹ Slijedeće godine međutim budu Turci potučeni kod Slankamena, a Virovitica, kao i čitava Slavonija bude definitivno oslobođena opasnosti od Turaka.

Odmah po oslobođenju stavljena je Virovitica pod upravu ratne komore. Odlaskom Turaka prilično je opustila što se tiče stanovništva. U sumarnom popisu Slavonije 1688. godine zabilježeno je da je tada imala svega 85, a 1697. 143 kuće i 44 želira (inquilina).⁴⁰ Donacijom Karla III.

od 20. maja 1726. godine pređe u vlasništvo kneza rimske države Josipa Flocka de Cordova. Donacija je dana muškom potomstvu za uvijek, a ženskom pod zapis od 40.000 forinti. Međutim donacijom Marije Terezije od 23. januara 1750. godine pređe u ruke baruna Marka Aleksandra Pejačevića i njegovih rođaka Josipa, Henrika i Ignacija, kao odšteta za imanja pripojena Sr. Mitrovici. Ženskom potomstvu dana je pod zapis od 37.000 forinti i nadoknadu melioracija, a muškom za uvijek.⁴¹ Spomenute donacije ne odnose se samo na Viroviticu nego i na virovitičko vlastelinstvo.

Virovitica 1684. godine

Fotografirao: Stjepan Kes

BILJEŠKE

- ¹ Šišić, *Acta com.* II. p. 371.
- ² N. Istvanffy, *Regni hungarici historia lib. XIX.*, p. 216—217, ed. *Coloniae Agrippinae* 1724.; Klaić, *Povjest Hrvata sv. III.*, dio I. p. 186—187.
- ³ Laszowski, *Monumenta Habsburgica III.* p. 443, 445.
- ⁴ *Ibidem*, p. 455.
- ⁵ Šišić, *Acta com.* II., p. 406.
- ⁶ *Starine XIX.*, p. 28.
- ⁷ *Ibidem*, p. 37.
- ⁸ Lopašić, *Spomenici Krajine I.* p. 44.
- ⁹ *Starine XIX.*, p. 69.
- ¹⁰ *Ibidem*.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 72.
- ¹² *Ibidem*, p. 73.
- ¹³ Istvanffy o. c. lib. XXXIII, p. 487; Rattkay, *Memoria regum et banorum*, lib. IV, p. 179.
- ¹⁴ Lopašić, *Spomenici Krajine II.* p. 107—108.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 110—115.
- ¹⁶ *Ibidem*.
- ¹⁷ *Starine XIV.*, p. 186.
- ¹⁸ *Ibidem XVII.*, p. 146.
- ¹⁹ *Ibidem*.

- ²⁰ Evlija Čelebija, Putopis I., p. 260 ed. 1954.
- ²¹ Isthauuffy, o. c. lib. XXVII, p. 363.
Rittkay, o. c. lib. IV, p. 156.
- ²² Evlija, o. c. p. 260, nota 49.
- ²³ Starine XXXI., p. 146.
- ²⁴ Lopašić, Spomenici I., p. 110—115.
- ²⁵ Ibidem.
- ²⁶ Evlija Čelebija, o. c. I. p. 260.
- ²⁷ Fermendžin, Acta Bosnae, p. 496; Smičiklas II., p. 11.
- ²⁸ Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krein, XII., p. 41.
- ²⁹ Starine XXX., p. 147.
- ³⁰ Smičiklas II., p. 33.
- ³¹ Starine XXX., p. 173—175.
- ³² Schematismus provinciae Croatiae 1940., p. 37.
- ³³ Starine XXX., p. 63.
- ³⁴ Valvasor o. c. XII., p. 40—41.
- ³⁵ Starine XXX., p. 146.
- ³⁶ Ibidem, p. 81.
- ³⁷ Ibidem, p. 80.
- ³⁸ Ibidem, p. 93—94.
- ³⁹ Ibidem, p. 98.
- ⁴⁰ Smičiklas II., 32; Starine XXX., 146.
- ⁴¹ Vjesnik zem. arhiva III., p. 151—152.

ZUSAMMENFASSUNG

VIROVITICA UNTER TÜRKISCHER OKKUPATION

Am 2. August des Jahres 1552 wurde der Ort Virovitica in Slavonien unter dem Kommando des Ulama-Pascha von den Türken erobert. Durch diesen Sieg haben die Türken noch einen Stützpunkt in Slavonien gewonnen. Die Wichtigkeit dieses Ortes als Grenzbefestigung wissen sie sehr gut einzuschätzen und verstärken nach der Einnahme sogleich die Stadtmauern und verlegen eine größere Besatzung dahin. Während der ganzen Zeit der türkischen Okkupation war die Besatzung von Virovitica immer zahlreich. Das eroberte Virovitica schlossen die Türken dem Požeganer Sandschakat an, das bis zum Jahre 1580 dem Ofener, von 1580 bis 1660 dem bosnischen und von 1600 weiter dem Kanyscher Paschaluk angehörte. In den historischen Quellen finden wir nur sehr spärliche Nachrichten über Virovitica in der Zeit der türkischen Okkupation. Im »venetianisch-dalmatinischen« Verzeichnis des bosnischen Paschaluks aus dem Jahre 1620, das aber auch das Požeganer Sandschakat umfaßt, wird Virovitica zum ersten Mal genannt und zwar als Sitz eines Kapitäns. In diesem Verzeichnis wird Virovitica als starke, von Mauern umgebene Burg mit einer Festung und zahlreicher Artillerie beschrieben. Die Burg mit der Festung zusammen hatte beiläufig 300 Häuser und 400 waffenfähige Männer. In der Burg waren angesehene Türken angesiedelt. Fast das gleiche finden wir in dem Bericht des kaiserlichen Gesandten Atanasia Georgiceo im Jahre 1626. Einige Jahre später reiste durch Virovitica der berühmte türkische Schriftsteller Evlia Čelebi, der in seiner Reisebeschreibung Virovitica auch als starke Burg und Sitz eines Kapitän erwähnt.

Die oben genannten Quellen sind zugleich die bisher einzigen bekannten historischen Quellen, die über einen Kapitän und die Hauptmannschaft von Virovitica sprechen. Wann diese Hauptmannschaft gegründet wurde ist nicht bekannt, aber auf Grund anderer Daten können wir indirekt schließen, daß es unbedingt noch vor dem XVII. Jahrhundert war. Der Gründung der Militär-Grenze in Kroatien

entsprechend haben auch die Türken ihr Grenzgebiet eingerichtet, das sich in der Struktur seiner Organisation nicht von der Kroatischen Militär-Grenze unterschied. Die Hauptmannschaft von Virovitica gehörte diesem Verteidigungssystem an und bildete einen Bestandteil dieses Systems. Wenn auch die Nachrichten sehr spärlich sind, scheint diese Hauptmannschaft bis zur Vertreibung der Türken aus Slavonien bestanden zu haben. Sie bildete ein Gegengewicht für die Hauptmannschaft von Koprivnica und Križevci und war an deren Bestand engstens gebunden.

In den Grenzkriegen und den Einfällen der Türken auf kroatisches Gebiet hat die Besatzung von Virovitica als Sitz der Hauptmannschaft regelmäßig während der ganzen Zeit der türkischen Okkupation teilgenommen. Die Einwohner von Virovitica waren größtenteils Türken und zugewanderte Walachen, während die Umgebung meistens von altangesessener Bevölkerung bewohnt wurde.

Nach der Katastrophe des Groß-Vezirs Kara Mustafa bei Wien im Jahre 1683 befreite General Leslie Virovitica von den Türken am 25. Juli 1684. Nach der Befreiung wurde der Ort unter die Verwaltung der Kriegs-Kammer gestellt, aber er verödete dermaßen, daß er im Jahre 1688 nur noch 85 Häuser zählte. Durch eine Donation Karls III. vom 20. Mai 1726 überging Virovitica zusammen mit der Grundherrschaft in den Besitz des Joseph Flock de Cordoba und später auf Grund einer Donation der Kaiserin Maria Theresia vom 23. Jänner 1750. in den Besitz der Grafen Pejačević.